

Original Article

An Islamic Jurisprudential and Legal Analysis of the Suspension of a Contract Upon the Non-Realization of a Prior Contract

Seyyed Hasan Hosseini Moghadam^{*1} , Alireza Fattahi²

¹ Associate Professor of Private Law, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

² PhD student in Private Law, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

[10.22080/LPS.2025.28766.1721](https://doi.org/10.22080/LPS.2025.28766.1721)

Received:

March 6, 2025

Accepted:

May 23, 2025

Available online:

November 22, 2025

Keywords:

Suspended Contract,
Event, Non-Realization
of Contract,
Suspension,
Jurisprudence

Abstract

Suspension in contracts is a fundamental and influential concept in Imamiyyah jurisprudence and Iranian civil law. This concept becomes particularly complex and analytically challenging when a subsequent contract is made contingent upon the non-realization of a prior one. While jurisprudential and legal literature has predominantly focused on the general conditions for the validity of suspension clauses, the specific inquiry into the permissibility of stipulating the non-realization of a prior contract as a condition precedent has received limited independent and systematic attention. The primary objective of this research is to examine, from both jurisprudential and legal perspectives, the feasibility of using such a condition as the basis for suspending a subsequent contract and to assess the legal validity of this mechanism. Accordingly, the present study adopts a descriptive-analytical methodology and draws upon the opinions of Imamiyyah jurists and legal scholars. It explores the necessary characteristics of a valid condition precedent in Imamiyyah jurisprudence and Iranian statutory law and analyzes various scenarios of non-realization of the prior contract—including rescission, termination, mutual cancellation, nullity, annulment, and the non-fulfillment of a suspensive condition—with a view to their suitability as valid suspensive bases for subsequent contracts. The findings suggest that while certain scenarios may permit the validity of such suspension, this permissibility is conditional upon the fulfillment of specific criteria, particularly the independence of the condition from the unilateral will of the obligor.

***Corresponding Author:** Seyyed Hasan Hosseini Moghadam

Address: University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: s.h.hoseinimoghadam@umz.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Suspension in contracts, a fundamental concept in contract law, is fraught with significant ambiguities within the Iranian legal system despite its practical and theoretical importance. The absence of a clear definition for contingent contracts and the lack of clarity regarding their legal status not only create uncertainty in transactions but also act as a catalyst for legal disputes and prolonged litigation.

In Iranian law, suspension is divided into two categories: suspension of formation and suspension of the effect of the contract. Among these, the prevailing doctrine recognizes the permissibility of suspending the effects of a contract upon the occurrence of a future event. A notable example of suspension of the effect of a contract is the contingency of a subsequent contract on the non-realization of a prior one. This form of suspension, due to its inherent dependence on the legal status of the prior contract, introduces unique complexities regarding the validity of the suspension and the retroactive effect of its termination.

This study, by examining the jurisprudential and legal foundations of events, aims to analyze the feasibility of suspending a contract due to the non-realization of a prior contract. While existing scholarship has predominantly employed a comparative approach to the suspension of contracts, this specific aspect has not been independently investigated. To this end, the present research will first outline the requirements of an event and then analyze the status of suspension resulting from the non-realization of a prior contract, along

with its implications within the Iranian legal context.

2. Research Methodology

In the present study, a descriptive-analytical research method was employed. The authors conducted an in-depth examination of relevant jurisprudential and legal sources, including books and articles, and thoroughly analyzed the opinions and approaches of jurists and legal scholars. By elucidating the concepts and theoretical foundations of the subject, as well as outlining diverse perspectives on the issues under discussion, the study uses an inferential approach to draw conclusions and propose appropriate solutions to the examined issue.

3. Findings

This study demonstrates that suspending a subsequent contract due to the non-realization of a prior contract is conditionally permissible within the framework of Iranian law and Imamiyyah jurisprudence, provided that the condition precedent (*mu'allaq 'alayh*) meets specific legal and jurisprudential criteria—namely, futurity, contingency, and independence from the obligor's will. An analysis of various scenarios—such as rescission, termination (*infasakh*), mutual cancellation (*iqala*), nullity, annulment, and the non-occurrence of a suspensive condition—reveals that the permissibility of such suspension fundamentally depends on whether the dissolution of the prior contract occurs independently of the unilateral will of the parties.

Accordingly, when a prior contract is dissolved due to an external cause (e.g., third-party rescission, legal termination, or bilateral agreement), the suspended status of the subsequent contract is legally valid. However, in cases involving nullity or annulment initiated by one of the

contracting parties, the suspension is generally invalid because essential conditions—such as uncertainty or the independence of the condition—are absent. Furthermore, a comparative analysis of legal theories concerning the temporal effect of condition fulfillment reveals that the "constitutive" approach, which holds that the contract becomes effective only upon fulfillment of the condition, aligns more coherently with principles of causality, the mutual intent of the parties, and the prevailing interpretation of the Iranian Civil Code.

4. Conclusions

The principal conclusion of this study is that suspending a subsequent contract due to the non-realization of a prior contract is, in principle, permissible under Imamiyyah jurisprudence and Iranian law. However, this permissibility is contingent upon the fulfillment of specific conditions: futurity, contingency, and the independence of the condition precedent from the unilateral will of the obligor. Among the various scenarios concerning the termination of the prior contract, only

those resulting from external, judicial, or mutual causes—rather than the unilateral will of either contracting party—can serve as a valid condition precedent. Furthermore, the more defensible approach within the Iranian legal system is to recognize the legal effects of the suspended contract from the moment the condition is fulfilled (the constitutive theory), rather than applying them retroactively.

Funding

There is no funding support available.

Authors' Contributions

The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All authors approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

The authors declare no conflicts of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the individuals who provided scientific consultation for this paper.

علمی پژوهشی

بررسی فقهی و حقوقی تعلیق عقد به عدم تحقق عقد پیشین

سید حسن حسینی مقدم^{*۱}، علیرضا فتاحی^۲

^۱ دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
^۲ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

 [10.22080/LPS.2025.28766.1721](https://doi.org/10.22080/LPS.2025.28766.1721)

چکیده

تعلیق در عقود، یکی از مفاهیم بنیادین و تاثیرگذار در نظام فقهی امامیه و حقوق مدنی ایران به‌شمار می‌رود و به‌ویژه در مواردی که عقد لاحق معلق به عدم تحقق عقد پیشین می‌شود، با پیچیدگی‌ها و چالش‌های تحلیلی قابل توجهی مواجه می‌گردد. در حالی که ادبیات فقهی و حقوقی تمرکز خود را عمدتاً به بررسی شرایط عمومی صحت تعلیق قرار داده‌اند، تحلیل امکان‌سنجی «عدم تحقق عقد پیشین» به‌عنوان معلق‌علیه، کمتر به‌صورت مستقل و نظام‌مند محل بحث واقع شده است. مسئله اصلی این پژوهش، بررسی فقهی و حقوقی امکان استفاده از این وضعیت به‌عنوان پایه‌ی تعلیق عقد لاحق و ارزیابی اعتبار چنین تعلیقی است. بر همین اساس، پژوهش پیش‌رو با اتخاذ رویکرد توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر آرای فقهای امامیه و نظریات حقوق‌دانان، ضمن بررسی شرایط معلق‌علیه از منظر فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران، فروض گوناگون عدم تحقق عقد پیشین، اعم از فسخ، انفساخ، اقاله، بطلان و ابطال و عدم تحقق شرط تعلیقی را از حیث قابلیت ایفای نقش به‌عنوان معلق‌علیه در عقد لاحق تحلیل می‌نماید. یافته‌ها نشان می‌دهد که هرچند در برخی از این فروض می‌توان اعتبار تعلیق را پذیرفت، اما این امر منوط به وجود شرایطی خاص و به‌ویژه عدم وابستگی شرط به اراده یک‌جانبه متعهد است.

تاریخ دریافت:

۱۶ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۰۲ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۰۱ آذر ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

عقد معلق، معلق‌علیه، عدم تحقق عقد، تعلیق، فقه

^{*} نویسنده مسئول: سید حسن حسینی مقدم
آدرس: دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ایمیل: s.h.hoseinimoghadam@umz.ac.ir

۱ مقدمه

تعلیق بر امر سلبی، یعنی عدم وقوع یک رخداد، نوع خاصی از شرط تعلیقی محسوب می‌شود.

در راستای تبیین مصادیق عملی تعلیق در عقود، می‌توان به مواردی اشاره نمود که در آن، اشخاص، با علم به وجود قراردادی سابق بر مالی معین، اقدام به انعقاد عقد معلق بر همان مال می‌نمایند. در این حالت، تحقق عقد معلق، مشروط به عدم تحقق عقد پیشین می‌گردد. به عنوان نمونه، مالی مورد تنازع حقوقی بین دو طرف قرار گرفته است. در اثنای رسیدگی قضایی، یکی از طرفین، همان مال را با عقد معلق به شخص ثالث منتقل می‌نماید. شرط تعلیقی این عقد، صدور حکم قطعی مبنی بر عدم تحقق عقد سابق است. به عبارت دیگر، در صورت صدور حکم قطعی مبنی بر عدم تحقق عقد پیشین، قرارداد بعدی ایشان حالت تنجیز به خود گیرد و انتقال مال به شخص ثالث، صرفاً در صورتی قطعی و لازم‌الاجرا خواهد شد که حکم قضایی، بطلان یا عدم تحقق عقد سابق را تأیید نماید. این نوع تعلیق، که در آن، تحقق عقد لاحق، منوط به عدم تحقق عقد سابق است، از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است. در این فرض، طرفین عقد معلق، با علم به وجود عقد سابق و احتمال بطلان یا عدم تحقق آن، اقدام به انعقاد عقد لاحق می‌نمایند. هدف از این اقدام، حفظ منافع خود در صورت عدم تحقق عقد سابق و جلوگیری از بلا تکلیفی در خصوص وضعیت حقوقی مال مورد ترافع است.

با عنایت به موازین و مؤلفه‌های فقهی و حقوقی حاکم بر شروط معلق‌علیه، به نظر می‌رسد که عدم تحقق عقد پیشین، قابلیت انطباق با این شروط را دارا است و می‌تواند به عنوان معلق‌علیه در عقود معلق مورد استناد قرار گیرد. اولاً، معلق‌علیه باید امری مربوط به آینده باشد و با توجه به اینکه در زمان انعقاد عقد معلق، عقد موضوع معلق‌علیه هنوز واجد هستی حقوقی است، شرط مزبور، امری مفروض و محتمل‌الوقوع در آینده تلقی می‌گردد.

ثانیاً، معلق‌علیه باید امری محتمل‌الوقوع باشد، به نحوی که قطعیت و تنجز در آن وجود نداشته

عقد معلق مفهومی شناخته‌شده در حقوق ایران و فقه امامیه محسوب می‌شود. علی‌رغم این اهمیت، عدم توانایی مقنن ایرانی در ارائه تعریفی جامع و مانع از عقد معلق و تبیین وضعیت حقوقی آن، نظام حقوقی کشور را با چالش‌های قابل‌توجهی مواجه ساخته است. ابهام در وضعیت حقوقی عقد معلق، علاوه بر عدم وجود اطمینان در میان متعاملین، می‌تواند منجر به بروز اختلافات حقوقی و طرح دعاوی کثیری در مراجع قضایی شود. اکثر حقوقدانان ایران، عقد معلق را صحیح دانسته و مبنای رویکرد آنان را می‌توان در تلقی عرفی از چنین عقدی، درک سلیم حقوقی و اتفاق نظر اکثریت حقوقدانان در پذیرش آن جستجو کرد. همچنین عدم وجود دلایل عقلی و نقلی متقن در اثبات بطلان عقد معلق، بر تقویت این دیدگاه افزوده است. معذک، برخی از حقوقدانان (بروجردی عبده، ۱۳۹۷: ۱۶۴)، به باطل دانستن عقد معلق تمایل دارند. در تعریف عقد معلق اینگونه ذکر شده‌است که عقد وابسته به واقعه محتمل را عقد معلق گویند و در حقوق ایران به تبع از فقه امامیه، تعلیق به دو دسته تعلیق در انشا یا تعلیق در ایجاد و تشکیل عقد و نیز تعلیق در منشا یا تعلیق در اثر عقد تقسیم شده- است (شهیدی، ۱۳۹۶: ۶۶-۶۷). تعلیق در انشا، در مقام انعقاد عقد محکوم به بطلان و نیستی است، لیکن برخی آن‌را در محدوده مفاد خود بعنوان یک پیش قرارداد صحیح می‌دانند (توکلی، ۱۴۰۰: ۲۷۷) آن‌چه در نظام حقوقی ما در ارتباط با عقد معلق مورد پذیرش واقع شده، تعلیق آثار قرارداد به واقعه دیگر است (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۵۱).

معلق‌علیه شرطی است که تحقق یا عدم تحقق آن، تأثیرگذار در نفوذ و لزوم عقد است، بی‌آن‌که در لحظه انعقاد عقد، الزام یا انتقالی رخ دهد. در فرض خاص این مقاله، یعنی تعلیق عقد به عدم تحقق عقد پیشین، تأثیر عقد دوم تا زمانی که عقد اول تحقق نیابد، به حالت تعلیق باقی می‌ماند. این

۲ شرایط معلق علیه در فقه و حقوق ایران

با توجه به اینکه لازمه پرداختن به فروض مختلف سرنوشت عقد پیشین و امکان سنجی تلقی آن به- عنوان معلق علیه عقد لاحق، بررسی و شناخت ویژگی ها و شرایط معلق علیه می باشد، بدین منظور در بخش پیش رو ابتدا به تبیین ویژگی ها و خصایص اصلی معلق علیه در حقوق ایران، درگفتاری مجزا به اجمال پرداخته می شود.

«معلق علیه» به مثابه رکن اساسی در ساختار حقوقی عقود معلق، امری است که تحقق آثار و تعهدات قراردادی، منوط به وقوع آن می گردد. این عنصر کلیدی، نقشی تعیین کننده در ایجاد عدم قطعیت و تعلیق در روابط حقوقی طرفین ایفا نموده و مقدمه و پیش نیاز تأثیر حقوقی عقد تلقی می شود. با این حال، اعتبار و صحت عقود معلق، مستلزم احراز شرایط و ویژگی های خاصی در معلق علیه است و در نظام حقوقی ایران، متأثر از فقه امامیه، معلق علیه واجد خصایصی عنوان شده که در ذیل به مهم ترین شرایط معلق علیه در فقه و حقوق ایران به اجمال اشاره شده و مباحث موجود میان فقها و حقوقدانان تبیین خواهد شد:

۲/۱ خارج بودن معلق علیه از ارکان عقد

نخستین و مهم ترین شرط، «خارجی بودن» معلق علیه است. معلق علیه باید حادثه یا واقعه ای باشد که خارج از ارکان و عناصر تشکیل دهنده عقد قرار دارد. این حادثه یا واقعه می تواند ماهیت مادی داشته باشد، نظیر وقوع زلزله، پرداخت وجه معین، یا فوت شخص خاص، و... یا ماهیت اعتباری، مانند طلاق، قبول وکالت توسط وکیل مشخص، یا صدور حکم قضایی. غرض از «خارجی بودن» معلق علیه، تمییز آن از ارکان و عناصر ضروری عقد است. تعلیق تحقق اثر عقد به وقوع یکی از ارکان یا عناصر تشکیل دهنده آن، به معنای تأکید بر وجود آن رکن

باشد. از این منظر در فروضی که عقد پیشین از منعقد گردیده و یا اینکه از ابتدا به دلیل فقدان شرایط صحت باطل بوده، قابل بحث خواهد بود.

ثالثاً، معلق علیه نباید صرفاً به اراده متعهد وابسته باشد که از این منظر نیز باید میان فروضی که عدم تحقق عقد پیشین منوط به اراده یک طرفه متعهد عقد معلق باشد و همچنین فروضی که اراده متعهد در عدم تحقق چنین عقدی دخیل نبوده تمایز قائل بود.

در ادبیات حقوقی پژوهش های قابل توجهی در رابطه با عقد معلق صورت گرفته است. علیرضا یزدانیان در پژوهشی با عنوان «ویژگی های معلق علیه در فقه، حقوق ایران و فرانسه» به بررسی تطبیقی احکام و آثار معلق علیه در فقه امامیه و نظام حقوقی ایران و فرانسه پرداخته است (یزدانیان، ۱۳۸۸: ۱۴۱). همچنین ایشان در تحقیق دیگری با عنوان «مطالعه تحلیلی اثرقهقرایی پایان تعلیق در فقه امامیه و حقوق ایران و فرانسه» به بررسی زمان تأثیر معلق علیه در تغییرات قانون مدنی جدید فرانسه و نیز تطبیق آن با فقه امامیه و نظام حقوقی ایران پرداخته است (یزدانیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۱). علاوه بر آن علی علی آبادی نیز در پژوهش خود با عنوان «عقد معلق در قانون مدنی و اثر تعلیق به شرایط صحت عقد» به بررسی نظرات حقوقدانان و فقها در خصوص تعلیق به شرایط صحت عقد پرداخته است (علی آبادی، ۱۳۹۳: ۱۹۱). پژوهش های فوق عمدتاً با رویکرد تطبیقی، به بررسی احکام عقد معلق در حوزه های گوناگون پرداخته اند، لیکن در ارتباط با معلق علیه قرار گرفتن عدم تحقق قرارداد پیشین، پژوهشی مسبوق به سابقه نمی باشد. بر این اساس، در پژوهش حاضر، پس از تبیین فقهی و حقوقی معلق علیه و شرایط آن، به تشریح فروض مختلف عدم تحقق قرارداد سابق بعنوان معلق علیه قرارداد لاحق پرداخته خواهد شد.

صوری و غیرواقعی نیست، بلکه تعلیقی است که با ماهیت بیع سازگار است (الانصاری، بی تا، ۱۱۷).

مرحوم حکیم نیز با در نظر گرفتن ماهیت خاص طلاق خلع و مبارات، که مبتنی بر بذل مال از سوی زوجه و کراهت او از زوج است، معتقدند که تعلیق طلاق به شرایط صحت طلاق، در این دو نوع طلاق، بلامانع و موجب تحقق طلاق خواهد شد (طباطبائی حکیم، ۱۳۹۱: ۶۷۳).

همچنین از نظر برخی دیگر، در صورتی که معلق علیه از اموری باشد که صحت عقد معلق بر آن باشد، چنین تعلیقی ضرری به عقد نمی‌رساند (البروجردی، بی تا، ۴۴). این باور ریشه در آن دارد که چنین تعلیقی در صیغه عقد، صرفاً جنبه تأکیدی داشته و مغایر با اصل تجزیه در عقود نیست.

با این وجود، پاره‌ای از فقهای امامیه بر این باورند که در فرضی که معلق علیه، واقعه‌ای مشکوک‌الحصول و در عین حال مؤثر در صحت عقد تلقی گردد. بدین معنا که تحقق یا عدم تحقق آن در آینده معلوم نبوده و اعتبار عقد، منوط به وقوع آن باشد. صحت چنین تعلیقی محل تردید بوده و از اطلاق بیانات ایشان، می‌توان دلالت بر بطلان عقد معلق در این‌گونه فروض استنباط نمود (ذهنی تهرانی، ۱۳۶۹: ۳۸۶).

بنظر می‌رسد، آنچه سبب بطلان چنین معلق علیه گشته، نه تاثیر معلق‌علیه در صحت عقد بلکه وصف مشکوک‌الحصول بودن آن است؛ چرا که ایشان در خصوص معلق‌علیه مشکوک‌الحصول غیر مؤثر در صحت عقد، مانند «آمدن حجاج از حج»، نیز با اتکا به اجماع، قائل به بطلان عقد معلق گشته‌اند (همان).

است، نه تعلیق واقعی. به تعبیر دیگر، چنین تعلیقی، «تأکید» است، نه «تعلیق» به معنای اصطلاحی آن (امینی، ۱۴۰۱: ۵۶).

در نظام حقوقی ایران، ماده ۷۰۰ قانون مدنی^۱ که در خصوص عقد ضمان مقرر شده، به عنوان مبنایی برای تفسیر و تحلیل تعلیق در عقود مورد استناد قرار گرفته و از این ماده، این استنباط حاصل شده است که تعلیق عقد به شرایط صحت آن، تعلیق واقعی و اصطلاحی تلقی نمی‌گردد، بلکه باید با صرف نظر از وصف «تعلیقی بودن» قرارداد، آن را منجز و قطعی تلقی نمود. این استنباط، مبتنی بر این اصل است که شرایط صحت عقد، اموری ذاتی و لازم برای ایجاد یک رابطه حقوقی معتبر هستند. بنابراین، تعلیق تحقق عقد به این شرایط، به معنای تعلیق واقعی و ایجاد عدم قطعیت در وقوع عقد نیست، بلکه صرفاً تأکیدی بر لزوم رعایت این شرایط است و در مواردی که عقد به شرایط صحت خود معلق می‌شود، فرض بر این است که طرفین، با علم به لزوم رعایت این شرایط، قصد ایجاد یک رابطه حقوقی قطعی و لازم‌الاجرا را داشته‌اند. بنابراین، تعلیق ظاهری، خللی به اراده باطنی آن‌ها وارد نمی‌سازد (کاتوزیان، ۱۴۰۰: ۱۱۵).

در منظومه فقه امامیه، بحث پیرامون وضعیت معلق‌علیه به ویژه در ارتباط با صحت و بطلان عقود معلق، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شهید اول با استناد به این نکته که صحت بیع، ذاتاً معلق بر قبول خریدار است، بر این باور است که تصریح به چنین تعلیقی در صیغه ایجاب، خللی به صحت عقد وارد نمی‌کند. از منظر ایشان، اگر فروشنده در صیغه ایجاب بیان کند: «مبیع را به تو فروختم، اگر قبول کنی»، این تعلیق، تعلیقی واقعی و منطبق با ماهیت بیع است. استدلال ایشان، مبتنی بر این اصل است که قبول خریدار، رکن اساسی در تحقق عقد بیع است. بنابراین، تعلیق بیع به این رکن، تعلیقی

^۱ ماده ۷۰۰ قانون مدنی: «تعلیق ضمان به شرایط صحت آن مثل اینکه ضامن قید کند که اگر مضمون‌عنه مدیون باشد من ضامنم موجب بطلان آن نمی‌شود».

۲٫۲ امر آتی بودن معلق‌علیه

امر آتی بودن معلق‌علیه به این معناست که تحقق یا اجرای موضوع عقد در زمان انعقاد عقد به صورت قطعی موجود نباشد، بلکه به وقوع یا عدم وقوع شرطی در آینده وابسته باشد. این ویژگی، معلق‌علیه را از امری که در زمان انعقاد عقد منجز و محقق است متمایز می‌کند و جوهره تعلیق را تشکیل می‌دهد. اگر معلق‌علیه در زمان تحقق عقد واقع شده باشد، اساساً تعلیق معنا نداشته و عقد را منجز خواهد نمود. بنابراین، اگر پدری خانه‌ای را مجاناً به دخترش صلح کند و بگوید اگر موفق به قبولی در آزمون وکالت سال آینده شود، مالکیت خانه به ایشان انتقال می‌یابد، معلق‌علیه مربوط به آینده است. لکن اگر به نتیجه آزمون سال قبل معلق سازد که وی به دلیل غیبت از نتیجه آن بی‌اطلاع است، عقد مزبور به این اعتبار، «منجز» است نه معلق؛ زیرا بی‌اطلاعی آن‌ها از وقوع آن در گذشته، عقد را معلق نمی‌سازد.

در بررسی مقررات قانون مدنی، اگرچه حکمی در ارتباط با لزوم امر آتی بودن معلق‌علیه استنباط نمی‌گردد، لیکن این مهم با ملاحظه فتاوی فقهای امامیه قابل استنباط است. برخی براین باور بوده که چنانچه معلق‌علیه امری مربوط به آینده باشد، در صورتی که قید به صورت شرط متاخر باشد، اجماع بر عدم بطلان در این موارد وجود دارد (الروحانی، ۱۴۱۴.ق. ۳۴-۳۵). در منظر فقهی مرحوم آیت‌الله خویی، تعلیق عقد بر معلق‌علیه آتی مشروط به مجهول‌التحقق بودن آن، فاقد منع قانونی و شرعی است. با این حال، در خصوص تعلیق بر معلق‌علیه حاضر، ایشان تفکیک قائل می‌شوند. چنانچه معلق‌علیه امری معلوم‌الحصول باشد، تعلیق مزبور صوری تلقی شده و خدشه‌ای بر صحت عقد وارد نمی‌سازد. در مقابل، اگر معلق‌علیه امری محتمل‌الوقوع باشد، نظیر آنکه شخصی بیان دارد: «اگر امروز روز جمعه باشد، اسبم را به تو می‌فروشم»، ادعای اجماع بر بطلان چنین تعلیقی مطرح است (الخوئی، ۱۳۷۷.ق. ۶۳ - ۶۵).

در عین حال که عموم فقها بر جواز تعلیق بر امور آتی اتفاق نظر دارند، برخی از اندیشمندان، همچون میرزای نائینی، بر بطلان مطلق تعلیق بر معلق‌علیه آتی تأکید نموده‌اند. ایشان معتقدند که تعلیق عقد بر هر امر آتی، بدون هیچ قیدی، موجب خدشه به صحت عقد می‌گردد. با این حال، ایشان در خصوص معلق‌علیه زمان حال، قائل به تفصیل شده و چنانچه معلق‌علیه زمان حال، در زمان انعقاد عقد، محقق‌الوقوع باشد و اطلاق عقد نیز مؤید این امر باشد، این نوع تعلیق از شمول اجماع بر بطلان تعلیق خارج است (الغروی النائینی، ۱۴۱۳.ق. ۵: ۲۹۴).

۲٫۳ احتمالی یا محتمل‌الوقوع بودن معلق‌علیه

یکی از ارکان بنیادین تعلیق عقود، محتمل‌الوقوع بودن معلق‌علیه است، بدین معنا که رویداد مورد نظر نباید امری قطعی و حتمی‌الوقوع باشد. جوهره‌ی این شرط در آن است که محتمل‌الوقوع بودن معلق‌علیه، مانع از الزام طرفین به تحقق آن می‌گردد. به عبارت دیگر، هیچ یک از طرفین نمی‌توانند دیگری را به ایجاد یا وقوع معلق‌علیه وادار سازند.

شایان ذکر است، تمایز دقیقی بین «تعلیق» و «تأخیر» در تحقق اثر عقد وجود دارد. چنانچه تحقق اثر عقد، نظیر تملیک در بیع، به آینده موکول شود، اما وقوع آن قطعی باشد، این امر «تأخیر» نامیده می‌شود، نه «تعلیق». در تأخیر، نظیر بیع اعتباری، انشای عقد از منشأ آن منفک شده و تحقق اثر عقد به تأخیر می‌افتد، اما عقد به صورت معلق تلقی نمی‌گردد و متعهد را می‌توان به انجام موضوع تعهد ملزم نمود اما در تعلیق، تحقق اثر عقد منوط به وقوع رویدادی محتمل‌الوقوع است. از این رو، چنانچه معلق‌علیه نامشروع، خلاف مقتضای ذات عقد یا غیرممکن باشد، نه تنها شرط باطل است، بلکه اساساً عقد نیز محکوم به بطلان خواهد بود، زیرا اثر اصلی عقد، که منوط به تحقق معلق‌علیه است،

شیخ طوسی در تایید این رویکرد اشاره نموده است (الانصاری، بی تا، ج ۳: ۱۶۷).

برخی فقهای متأخر نیز بر این باور بوده که تعلیق عقود و ایقاعات بر امور معلوم الحصول استقبالی را نه تنها باطل، بلکه صحیح و نافذ قلمداد می کنند. ایشان، این نوع تعلیق را از زمره تعلیقات حقیقی خارج دانسته و صحت این نوع تعلیق را منوط به علم طرفین به تحقق معلق علیه دانسته اند (النجفی الجواهری، ۱۳۶۲: ۱۹۸).

در منظومه فقه اهل سنت، تعلیق عقد بر امر موجود، نه تنها جایز، بلکه صحیح و در حکم عقد منجز تلقی می گردد. این رویکرد، تعلیق را از حالت تردید و ابهام خارج ساخته و آن را به مثابه عقدی قطعی و لازم الاجرا در نظر می آورد. به عبارت دیگر، هرگاه وقوع عقد بر امر موجودی معلق شود، این امر، نه تنها خللی بر اراده ی طرفین وارد نمی سازد، بلکه بر قطعیت و لزوم اجرای مفاد عقد تاکید می نماید (الکاسانی، ۱۴۰۶ ق. ۵: ۱۲۲).

۲/۴ عدم وابستگی به اراده متعهد

معلق علیه می تواند یک واقعه طبیعی، یک اقدام از سوی شخص ثالث یا عملی باشد که از سوی متعهدله انجام می شود. با این حال، این شرط نباید وابسته به اراده متعهد باشد چرا که اگر تحقق شرط معلق علیه وابسته به اراده متعهد باشد، این امر منجر به بی اثر شدن تعهد خواهد شد، زیرا متعهد می تواند با خودداری از انجام آن، عملاً از اجرای تعهد سرباز زند. این موضوع با اصل الزام آور بودن قراردادهای که در ماده ۲۱۹ قانون مدنی تصریح شده، مغایرت دارد. به همین دلیل، حقوقدانان اعتبار معلق علیه را مشروط به عدم وابستگی به اراده متعهد می دانند (کاتوریان، ۱۴۰۰: ۱۱۵ - ۱۱۶، کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۵۹).

در فقه امامیه، شرط معلق علیه باید یک امر خارجی باشد که به اختیار متعهد وابسته نباشد. فقها بر این عقیده بوده که اگر متعهد بتواند با اراده شخصی خود تحقق شرط را کنترل کند، عقد دچار

هیچ گاه قابلیت تحقق نخواهد داشت (یزدانیان، ۱۳۸۸: ۱۴۹ - ۱۵۲).

در قلمرو فقه امامیه، موضوع تعلیق اثر عقد بر امری ممکن الحصول با اختلاف نظرهای قابل توجهی میان فقها همراه بوده است. در این راستا، گروهی از فقیهان، هم سو با مبانی نظام حقوقی، قائل به عدم پذیرش تعلیق بر واقعه ای قطعی و محقق بوده، در حالی که گروه دیگر از فقها، با رویکردی متفاوت، صحت تعلیق بر واقعه قطعی را پذیرفته اند و ضرورتی برای احتمالی بودن امر معلق علیه، قائل نشده اند (ایزدی فرد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱).

در تشریح رویکردهای فوق، لازم به ذکر است که برخی فقهای متقدم، تعلیق تعلیق عقود و ایقاعات بر امور معلوم الحصول آتی را مغایر با اصل «تنجیز» دانسته و آن را موجب بطلان عقود و ایقاعات می شمردند. بعقیده ایشان تنجیز (قطعیت و عدم تعلیق) از شرایط عمومی صحت عقود و ایقاعات بوده و عقود و ایقاعات معلق، به دلیل عدم تنجیز، فاقد یکی از شرایط صحت بوده و باطل محسوب می شوند (الحلی، ۱۳۸۷ ق. ۵: ۳۱۰).

در مقابل، از منظر شهید ثانی، هرگاه معلق علیه در زمان انعقاد عقد، امری محقق و معلوم الوقوع باشد، این تعلیق جلوه ای صوری یافته و خللی بر ارکان صحت عقد وارد نمی سازد، چرا که صرفاً نمود ظاهری داشته و تأثیری در اراده ی باطنی و جدی طرفین برای ایجاد عقد نداشته و لذا، موجب بطلان آن نمی گردد. این دیدگاه، با تأکید بر اصالت اراده ی طرفین و پرهیز از تضییع حقوق ناشی از عقود، رویکردی منطقی و قابل توجه را در تحلیل تعلیقات صوری ارائه می دهد (العالمی، ۱۴۱۳ ق. ۵: ۲۷۶).

شیخ انصاری نیز با بیان اینکه امر معلق علیه اگر در وقت عقد معلوم الحصول باشد از ناحیه تعلیق اشکال و قدحی وارد نبوده و عقد صحیح است؛ بر حکم جواز چنین عقدی تاکید کرده و به اقوال مرحوم محقق، علامه، شهیدین، محقق ثانی و صیمری و

از اساس فاقد ماهیت و آثار حقوقی است. بررسی کلیه این فروض، مستلزم تحلیل ماهیت آن‌ها و قابلیت هر یک برای ایفای نقش به‌عنوان معلق‌علیه در عقد دوم است.

۳/۱ فسخ عقد پیشین

فسخ، به عنوان یک ایقاع انحلال‌بخش، ناظر به اعمال اراده یک‌جانبه در جهت برهم‌زدن رابطه حقوقی و زوال آثار حقوقی قرارداد است که به موجب توافق طرفین یا حکم قانون، به یکی از متعاقدين اعطا می‌گردد (شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۰۲-۲۰۳؛ کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۲۹۲). در نظام حقوقی ایران، قرارداد از لحظه انعقاد تا زمان اعمال حق فسخ، واجد کلیه آثار قانونی خود بوده و پس از اعلام اراده دارنده حق فسخ، به حالت انحلال یافته عودت می‌نماید. بنابراین، مبدأ اثر انحلال عقد در حالت فسخ، زمان ظهور اراده انشائی شخصی است که بر اساس مجوز قراردادی یا قانونی، مبادرت به اعمال حق فسخ می‌نماید (شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۰۵-۲۰۶). همین رویکرد در ماده ۱۲۲۹ قانون مدنی فرانسه مصوب ۲۰۱۶ پذیرفته‌شده و قانون‌گذار قانون مدنی فرانسه، برخلاف قانون مقررات پیش از اصلاحات ۲۰۱۶ که فسخ را واجد اثر قهقرایی تلقی نموده، صراحتاً اعلام نمود که اعمال فسخ فاقد اثر قهقرایی نسبت به زمان قبل از اعلام فسخ است (پاکباز، ۱۴۰۱: ۳۲۸).

در مقام واکاوی و امعان نظر در آثار فقها، پیرامون اثر فسخ نسبت به ماقبل، می‌توان اذعان نمود که دیدگاه غالب، بر عدم استصحاب اثر فسخ نسبت گذشته استوار است. به اعتقاد ایشان، مالکیت با انعقاد عقد، به خریدار منتقل شده و حق فسخ، خللی در این انتقال ایجاد نمی‌نماید. مع الوصف، اقلیتی از فقها، انتقال مالکیت از سوی بایع به مشتری را مشروط به انقضای خیار می‌دانند. بنابراین، در صورت اعمال فسخ قبل از انقضای خیار، به دلیل عدم تحقق انتقال مالکیت، وضعیت حقوقی

غیر شده و از حیث شرعی باطل خواهد بود (الحلی، بی تا: ۴۹۱).

در خصوص موضوع مطروحه، سه فرض قابل تصور است:

فرض نخست: تعلیق عقد بر حادثه‌ای خارج از حیطه اراده طرفین عقد، نظیر بارش باران. در صحت چنین تعلیقی تردیدی نیست. فرض دوم: تعلیق عقد بر حادثه‌ای که هم اراده متعهد و هم عوامل خارج از اراده وی در تحقق آن مؤثر است، نظیر تعلیق مالکیت مبیع بر پرداخت ثمن توسط مشتری. در این فرض نیز شرط تعلیقی فاقد اشکال است زیرا تحقق معلق‌علیه، هم منوط به اراده متعهد در پرداخت ثمن و هم منوط به وجود تمکن مالی وی است.

فرض سوم: تعلیق عقد بر اراده صرف متعهد، نظیر تعلیق مالکیت مبیع بر اراده خریدار در پرداخت ثمن یا تعلیق انجام تعهد بر اراده متعهد. در این فرض، تعلیق، باطل تلقی می‌گردد.

۳ فروض مختلف عدم تحقق عقد پیشین و امکان سنجی تلقی آن به عنوان معلق‌علیه عقد لاحق

در نظام حقوقی، عقد در صورتی آثار حقوقی می‌آفریند که تحقق یافته و از حیث ارکان، شرایط و اراده‌ی طرفین صحیح و کامل باشد. گاه در فضای معاملاتی، عقد دوم یا لاحق با این فرض یا شرط منعقد می‌شود که عقد اول یا سابق از منظر حقوقی تحقق نیابد. در این موارد، عدم تحقق عقد نخست، به‌عنوان معلق‌علیه عقد دوم مطرح می‌شود. در برخی از این فروض نظیر فسخ، انفساخ یا اقاله عقد پیشین، عقد اول از نظر حقوقی ماهیت حقوقی داشته لیکن به تجویز اسباب قانونی یا قراردادی هستی حقوقی خود را از دست می‌دهد. در برخی فروض دیگر نظیر بطلان عقد پیشین، عقد نخست

در گذشته و زوال آثار عمل حقوقی از ماقبل است (کاتوزیان، ۱۴۰۰: ۱۱۹). شایان ذکر است که در اصلاحات قانون مدنی فرانسه، علی‌رغم اتخاذ رویکردی نوین در خصوص اثر قهقرایی فسخ و عدول از دکتترین سابق مبنی بر تسری اثر فسخ به گذشته، در خصوص شرط فاسخ، ماده ۷-۱۳۰۴^۱ بر دکتترین سابق مبنی بر عطف بماسبق شدن آثار شرط فاسخ تأکید نموده‌است (پاکباز، ۱۴۰۱: ۴۵۷).

از منظر فقهای شیعه، بنظر می‌رسد رویکرد غالب فقهای شیعه بر عدم استصحاب اثر قهقرایی انفساخ است (خمینی، ۱۳۸۵: ۶۹۸؛ الحسینی العاملی، بی تا: ۵۹۵)؛ در این راستا آیت الله محقق داماد، ضمن تصریح به این موضوع که انفساخ عقد فاقد اثر قهقرایی بوده، این موضوع را از موارد تمایز میان نهاد بطلان و انفساخ برشمرده است (محقق داماد، ۱۴۰۶ ه.ق.: ۱۳۹).

با عنایت به اینکه انفساخ به‌عنوان یک سبب انحلال، خارج از اراده طرفین محقق می‌شود، می‌توان نتیجه گرفت که در فرض تعلیق عقد جدید بر عدم تحقق عقد پیشین که منفسخ گردیده است، این تعلیق از منظر حقوقی معتبر تلقی می‌شود. بدین معنا که با توجه به فقدان مداخله اراده طرفین در انفساخ عقد سابق، می‌توان آن را به‌عنوان معلق‌علیه در عقد جدید در نظر گرفت، بدون آنکه خدشه‌ای بر اعتبار حقوقی آن وارد آید.

۳/۳ اقاله عقد پیشین

گاهی متعاقدين، با تراضی متقابل، مبادرت به انحلال عقد منعقد نموده و در نتیجه، عوضین به ایشان مسترد می‌گردد. در نظام حقوقی، پیرامون ماهیت اقاله، اختلاف نظر وجود دارد: برخی حقوقدانان، اقاله را عین فسخ عقد سابق تلقی می‌نمایند (اسماعیل‌آبادی، ۱۳۸۲: ۳۱۴). با این حال، به نظر می‌رسد بر اساس دکتترین غالب، اقاله، عقدی معین

مشابه حالتی است که عقد از اساس منعقد نگردیده در نتیجه فسخ واجد اثر قهقرایی خواهد بود (چگنی و سیاه‌بیدی کرمانشاهی، ۱۳۹۹: ۹۷-۹۸).

در مقام بررسی تعلیق عقد لاحق بر فسخ عقد سابق، تفکیک موارد ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

در صورتی که فسخ عقد سابق توسط متعهد عقد معلق اعمال گردد: در این فرض، نظر به اینکه تحقق معلق‌علیه عقد لاحق، صرفاً متکی بر اراده یکی از متعاقدين است، تعلیق مذکور به استناد قاعده منع تعلیق بر محض اراده، باطل تلقی می‌گردد.

با این حال، در صورتی که فسخ عقد سابق توسط شخص ثالثی غیر از متعاقدين عقد معلق اعمال گردد: در این حالت، با توجه به خروج تحقق معلق‌علیه از حیطة اراده متعاقدين عقد معلق، تعلیق بر فسخ عقد سابق، صحیح و نافذ خواهد بود.

۳/۲ انفساخ عقد پیشین

انفساخ که از آن به «انحلال قهری عقد» نیز تعبیر می‌شود، به معنی آن است که بدون اراده طرفین عقد منحل شده و به صورت خود به خود هستی حقوقی خود را از دست بدهد، به نحوی که عقد به‌صورت قهری از بین رفته و آثار حقوقی آن مرتفع می‌گردد (شهیدی، ۱۳۹۶: ۴۸). برخی انفساخ را به اعتبار نقش اراده در آن به دو دسته تقسیم کرده اند: الف: انفساخی که مستقیماً ناشی از اراده صریح طرفین عقد است. مانند تحقق شرط فاسخ؛ ب: انفساخی که مستنتج از حکم قانونگذار بوده؛ نظیر تلف مبیع قبل از قبض. یا فوت یا حجر یکی از متعاقدين (دادمهر و نویسندگان، ۱۴۰۰: ۳۳).

در حقوق ایران، دکتترین غالب بر آن است که اثر تحقق انفساخ، ناظر به آینده بوده و نسبت به ماقبل، تسری نمی‌یابد. این امر، مبتنی بر اصل حاکمیت اثر حوادث از زمان وقوع آن‌ها و منع تصرف

^۱ ماده ۷-۱۳۰۴ قانون مدنی فرانسه: «تحقق شرط فاسخ، تعهد را بدون اینکه حسب مورد به اعمال مربوط به حفظ و اداره خدشه‌ای وارد کند، از روی عقد ساقط می‌کند. در صورت

توافق طرفین یا در صورتی که تعهدات رد و بدل شده، به تدریج که قرارداد متقابلاً اجرا می‌شود مطلوبیت یافته باشد، شرط فاسخ، اثر قهقرایی ندارد».

با مقتضای خاص انحلال عقد پیشین است (رهپیک، ۱۳۹۹: ۱۲). در هر صورت، خواه اقاله را عقدی جدید و خواه فسخ عقد سابق قلمداد نماییم، به دلیل عدم تسری اثر زوال عقد به ماقبل، نتیجه حقوقی واحدی حاصل می‌گردد.

اقاله، به عنوان یک توافق، موجد اثر حقوقی جدید است و اراده طرفین در انحلال عقد، جنبه انشائی دارد، در نتیجه اقاله، به عنوان یک عمل انشائی، از زمان تحقق، دارای اثر بوده و به ماقبل تسری نمی‌یابد (شهیدی، ۱۳۹۷: ۱۲۱).

از منظر فقها نیز اثر اقاله از زمان تحقق آن جاری شده و نسبت به زمان قبل از از ایجاد اقاله، اثری ندارد (رهپیک و نویسندگان، ۱۳۹۴: ۴۳). همین مبنا باعث گردیده که قانونگذار در ماده ۲۸۷ قانون مدنی،^۱ منافع منفصله از زمان عقد تا زمان اقاله در مورد معامله را متعلق به شخصی دانسته که به واسطه عقد مالک شده‌است، چرا که با پذیرش عدم استحباب اثر قهقرایی اقاله، اثر عقد اقاله شده تا قبل از تحقق اقاله جاری است (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۲: ۳۸).

می‌توان گفت که انعقاد عقد معلق به اقاله عقد قبلی، امکان‌پذیر است و در این حالت، طرفین قرارداد جدید، توافق می‌کنند که اگر عقد قبلی اقاله شود، عقد جدید منعقد و آثار آن جاری شود. با توجه به اینکه تحقق اقاله نه منوط به اراده یک جانبه یکی از طرفین قرارداد، بلکه وابسته به اراده هردو طرف قرارداد بوده، در نتیجه تعلیق صورت گرفته صحیح و معتبر خواهد بود و در صورت تحقق معلق‌علیه (اقاله عقد قبلی)، عقد معلق، منجز شده و آثار آن به طور کامل از زمان تحقق اقاله ظاهر می‌شود.

۳/۴ بطلان عقد پیشین

عقد باطل، عقدی است که در عالم اعتبار، فاقد آثار حقوقی بوده و نمی‌توان برای آن، ماهیت وجودی

متصور شد؛ زیرا یکی از ارکان اساسی عقد، در آن محقق نگردیده است (نریمانپور و نویسندگان، ۱۴۰۱: ۱۷۰). بطلان در این معنا، با عدم تحقق اصل انعقاد متفاوت است؛ زیرا هرچند عقد باطل در ظاهر منعقد شده، اما از نظر حقوقی از همان ابتدا کأن لم یکن تلقی می‌شود. در نتیجه، اصل آن است که هیچ اثری بر آن مترتب نشود. با توجه به تعریف مزبور، می‌توان گفت بطلان واجد اثر قهقرایی بوده و هستی حقوقی عقد را از روز ایجاد، زائل می‌کند. از همین رو قانونگذار با الهام از فتاوی فقها در ماده ۳۶۵ قانون مدنی، عقد فاسد را فاقد هرگونه اثر در تملیک یا ایجاد تعهد و رابطه حقوقی تلقی نموده است (شهیدی، ۱۳۹۶: ۲۶) بنظر می‌رسد، فقدان شرایط اساسی صحت معاملات در عقد باطل، به نحوی اهمیت داشته که قانونگذار تحت هیچ شرایطی هیچ اثر معتبری برای عقد باطل در نظر نگرفته و به سبب اثر قهقرایی بطلان، نمی‌توان هیچ‌گونه اثر حقوقی در هیچ بازه زمانی برای عقد باطل تصور نمود.

در فرضی که تعلیق عقد لاحق بر بطلان عقد سابق استوار گردد، اعمال آثار حقوقی بر این تعلیق با تردید مواجه می‌گردد. علت این تردید، فقدان شرط عدم قطعیت در معلق‌علیه است: عقد باطل، به مثابه عدم انعقاد از بدو امر، فاقد وجود حقوقی تلقی می‌گردد، بنابراین تعلیق بر امری که از اساس محقق نگردیده، فاقد مبنای معقول حقوقی است.

علاوه بر این، استدلال دیگری که موجب تزلزل اعتبار تعلیق مذکور می‌گردد، عدم تحقق شرط «آتی- بودن» در معلق‌علیه است. عقد باطل، از ابتدای تشکیل، محکوم به زوال و بی‌اعتباری است. در نتیجه، پیش از آنکه طرفین عقد لاحق، آن را به عنوان معلق‌علیه در شرط تعلیقی خود درج نمایند، وضعیت عدم تحقق آن به طور قطعی مشخص و معین گردیده است. بنابراین، تعلیق بر امری که وقوع آن در آینده، محل تردید نیست، بلکه عدم آن

است که به واسطه عقد مالک شده‌است ولی نمائات متصله مال کسی است که در نتیجه اقاله، مالک می‌شود».

^۱ ماده ۲۸۷ قانون مدنی: «نمائات و منافع منفصله که از زمان عقد تا زمان اقاله در مورد معامله حادث می‌شود مال کسی

قابل ابطال با اثر قهقرای و عقود قابل ابطال فاقد اثر قهقرای. عقود قابل ابطال با اثر قهقرای، در صورت ابطال، آثار خود را از زمان انعقاد از دست می‌دهند، در نتیجه، ابطال این عقود به گذشته تسری یافته و وضعیت طرفین را به حالت قبل از انعقاد عقد باز می‌گرداند. این گروه از عقود، خود به دو دسته عقود نافذ و عقود غیرنافذ قابل ابطال تفکیک می‌شوند:

عقود نافذ قابل ابطال در بدو امر، واجد کلیه ارکان و شرایط صحت و نفوذ بوده و آثار مورد انتظار بر آنها مترتب می‌گردد. با این حال، قانونگذار به منظور حمایت از یکی از طرفین، حق ابطال عقد را با اثر قهقرای برای وی مقرر نموده است. از جمله مصادیق این نوع عقود می‌توان به معاملات مشمول کنترل مدیران شرکت‌های سهامی، قراردادهای مخل رقابت در بازار و قرارداد کمک و نجات دریا موضوع ماده ۱۷۹ قانون دریایی مصوب ۱۳۴۳ اشاره نمود.

عقود غیرنافذ قابل ابطال نیز از حیث ارکان و شرایط صحت، کامل هستند، اما به دلیل فقدان شرط نفوذ، در حالت غیرنافذ قرار داشته و نیازمند تنفیذ از سوی طرفی هستند که رضایت وی در زمان انعقاد مخدوش بوده است. در صورت رد عقد توسط ذی‌نفع، عقد از ابتدا باطل تلقی می‌گردد (شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۰۹). معاملات فضولی^۱، معاملات شخص مکره و تصرفات راهن غیرمنافی با حق مرتهن از مصادیق این نوع عقود محسوب می‌شوند.

عقود قابل ابطال فاقد اثر قهقرای نیز قراردادهایی بوده که در آن، قانونگذار به ذی‌نفع حق می‌دهد که عقد را از تاریخ اعلام اراده خود ابطال نماید. به عبارت دیگر، ابطال این عقود، صرفاً ناظر به آینده بوده و آثار قبل از ابطال، معتبر باقی می‌مانند. اعمال حق شفعه از سوی شفیع، که منجر به ابطال قرارداد میان شریک و خریدار می‌گردد، و

قطعی است، مغایر با ماهیت و ارکان تعلیق در عقود است.

با این وجود، در فرضی که معلق‌علیه عبارت از «اعلام بطلان عقد پیشین توسط مرجع صلاحیت‌دار» باشد، و از رهگذر این بطلان، مورد معامله به شخص ثالثی غیر از متعاقدين عقد معلق منتقل نگردد، ایرادات مطروحه نسبت به فقدان شرایط صحت تعلیق قابل تسری نخواهد بود. در چنین حالتی، می‌توان عقد معلق را از حیث حقوقی معتبر تلقی نمود و زمان تحقق معلق‌علیه را زمان صدور اعلام بطلان از سوی مرجع ذی‌صلاح به‌شمار آورد.

۳/۵ ابطال عقد قابل ابطال

ابطال عقد به معنی اعلام بی‌اعتباری عقد از سوی مقام ذی‌صلاح به استناد قانون به گونه‌ای که عقد از ابتدا کان‌لم‌یکن تلقی گردد؛ می‌باشد (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۱: ۲۰). گاه، عقود که در بدو انعقاد، دارای شرایط اساسی صحت معاملات بوده و واجد آثار حقوقی می‌باشند، به سبب وجود برخی ایرادات و نواقص، این قابلیت را دارا هستند که از زمان انعقاد، توسط اشخاص مورد حمایت قانونگذار، زائل گردند (کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۳۲۵). در نتیجه قابلیت ابطال قرارداد، وضعیتی حقوقی است که به موجب آن، ذی‌نفع، اعم از یکی از طرفین قرارداد یا شخص ثالث ذی‌نفع، این اختیار را دارد که با مراجعه به دادگاه صالح و تقدیم دادخواست ابطال، یا در موارد مصرح قانونی، با اعمال اراده‌ی خود به طور مستقیم، آثار حقوقی ناشی از عقد را از زمان انعقاد آن زایل نماید. در مقابل، ذی‌نفع می‌تواند با تنفیذ و تأیید قرارداد، از مزایای حقوقی مترتب بر آن بهره‌مند گردد.

عقود قابل ابطال به لحاظ آثار مترتب بر ابطال، قابل تقسیم‌بندی به دو گروه عمده هستند: عقود

^۱ ماده ۲۵۸ قانون مدنی: «نسبت به منافع مالی که مورد معامله فضولی بوده است و همچنین نسبت به منافع حاصله از عوض آن اجازه یا رد از روز عقد موثر خواهد بود».

متعاقداً عقد معلق، فردی غیر از ذی‌نفع باشد، باید بین بازگشت مالکیت به ذی‌نفع و عدم بازگشت مالکیت، تفکیک قائل شد.

۳،۶ عدم تحقق معلق علیه در عقد معلق پیشین

گاه در فضای معاملاتی پیچیده، عقد دوم بر عدم تحقق معلق‌علیه عقد نخست معلق می‌شود؛ به عبارت دیگر، عقد دوم فقط در صورتی نافذ خواهد بود که معلق‌علیه عقد اول محقق نشود. بررسی چنین فرضی مستلزم پاسخ به این سوال است که آیا می‌توان عقد را معلق به امر عدمی نمود؟ ظاهر ماده ۱۸۹ قانون مدنی نشان می‌دهد که قانون‌گذار تحقق عقد معلق را منوط به وقوع یک امر خارجی دانسته است، بی‌آن‌که قیدی در خصوص ماهیت آن امر - از حیث وجودی یا عدمی بودن - وضع کند. تعبیر «امر» در ماده ۱۸۹ قانون مدنی اطلاق دارد و شامل هرگونه واقعه‌ای است که در عالم خارج قابلیت تحقق یا عدم تحقق دارد؛ خواه آن حادثه، یک امر وجودی مانند صدور مجوز یا پرداخت ثمن باشد، و خواه یک امر عدمی نظیر عدم اجازه، عدم تحقق شرط یا عدم تحقق معلق‌علیه. بنابراین، انعقاد عقد لاحق به نحو معلق بر عدم تحقق معلق‌علیه عقد پیشین، علی‌القاعده با منع قانونی مواجه نمی‌باشد. بدین‌سان، در تحلیل حقوقی تعلیق بر عدم، نه تنها نباید آن را از شمول ماده ۱۸۹ خارج دانست، بلکه این ماده ناظر به شمول هر دو نوع امر - وجودی و عدمی - در مقام معلق‌علیه عقد است؛ مشروط بر آن‌که تعلیق صورت گرفته واجد کلیه شرایط معلق علیه داشته و موجب غرر یا ابهام نگردد.

در فرض مزبور، تبیین آثار حقوقی مستلزم تفکیک مبنایی است: نخست، چنانچه تعلیق در عقد معلق سابق، معطوف به انشاء عقد باشد، با عنایت به عدم پذیرش تعلیق در انشاء در نظام حقوقی ایران، عقد سابق واجد وضعیت بطلان خواهد بود. این امر، ناشی از مغایرت تعلیق در انشاء با ماهیت و ارکان عقد است که موجب زوال حقوقی آن از بدو امر می‌گردد.

نیز رد معامله راهن نسبت به عین مرهونه از سوی مرتهن، از جمله مصادیق این نوع عقود است (انصاری پور و سوهانی، ۱۴۰۰: ۵۶-۶۰).

در بررسی تعلیق ابطال عقود قابل ابطال به عنوان معلق علیه عقد معلق، می‌توان استدلال نمود که این نوع تعلیق، به دلایل حقوقی مختلف، با اشکالاتی مواجه بوده و در برخی موارد، محکوم به بطلان است: اگر شخصی که عقد معلق را منعقد می‌کند، همان ذی‌نفعی باشد که قانون حق ابطال قرارداد را به او داده، تعلیق به ابطال با اشکال مواجه می‌شود. دلیل این امر، آن است که تحقق معلق علیه (ابطال عقد قابل ابطال)، به اراده خود ذی‌نفع وابسته است و در حقوق قراردادهای، تعلیق به امری که صرفاً به اراده یکی از طرفین بستگی دارد، معمولاً صحیح تلقی نمی‌شود. به عبارت دیگر، نمی‌توان ابطال عقد قابل ابطال را به عنوان معلق علیه در یک عقد معلق دیگر در نظر گرفت، زیرا این امر، به معنای واگذاری حق ابطال به اراده خود شخص در قالبی دیگر است. اگر فردی غیر از ذی‌نفع، عقد معلق را به ابطال عقد قابل ابطال معلق نماید، باید بین دو حالت تفکیک قائل شد: در مواردی مانند رد معامله فضولی توسط مالک، رد معامله اکراهی توسط مکره، یا اعمال حق شفعه توسط شفیع، ابطال عقد قابل ابطال منجر به بازگشت مال به مالکیت ذی‌نفع می‌شود. در این حالت، عقد معلق لاحق به دلیل تعلق مال موضوع عقد معلق به دیگری، غیر نافذ تلقی شده و نیازمند رد یا تنفیذ مالک است. در مواردی مانند ابطال عقد منافی حق مرتهن توسط مرتهن، ابطال عقد قابل ابطال منجر به انتقال مالکیت به ذی‌نفع نمی‌شود. در این حالت، عقد معلق صورت گرفته را می‌توان صحیح، اما قابل ابطال توسط ذی‌نفع تلقی کرد. زیرا که ذی‌نفع حق ابطال عقد قبلی را داشته و به طبع آن می‌تواند عقود بعدی را نیز ابطال نماید. بنابراین می‌توان گفت، در صورتی که متعاقداً عقد معلق، خود ذی‌نفع باشد، تعلیق به ابطال به دلیل وابستگی معلق علیه به اراده خود او، صحیح نخواهد بود. در صورتی که

آثار عقد از جمله مبانی استنادی این رویکرد به‌شمار می‌آید.

با این حال، این نظریه از منظر عقلی، فقهی و تحلیلی، با انتقادات جدی مواجه است. مهم‌ترین ایراد آن، مخالفت با اصل علیت و لزوم تقدم علت بر معلول است؛ چراکه پذیرش سرایت آثار به گذشته، مستلزم فرض تأثیر معلول پیش از تحقق علت خواهد بود، که این امر، نه تنها در منطق و فلسفه، بلکه در اصول فقه نیز محل امتناع انگاشته شده است. افزون بر این، پذیرش این دیدگاه ممکن است به نتایج ناهماهنگی چون تملک مضاعف، یا پیدایش وضعیت‌های حقوقی متضاد در یک زمان منجر گردد؛ وضعیتی که با منطق نظام‌های قراردادی، ماهیت عقود معلق و ثبات وضعیت حقوقی طرفین، منافات دارد. همین اشکالات نظری، موجب گرایش گروهی دیگر از نویسندگان به رویکرد متقابل شده است؛ رویکردی که بر اصل عدم اثر قهقرایی زوال تعلیق استوار بوده و با مبانی نظری «نقل» در معاملات فضولی مشابَهت دارد. بر اساس این رویکرد، تعلیق در عقد، به‌طور منطقی شامل تعویق در پیدایش آثار نیز می‌باشد و تحقق معلق‌علیه، صرفاً نقش فعلیت‌دهنده را ایفا می‌کند، بدون آن‌که آثار آن به گذشته سرایت یابد. این تحلیل، علاوه بر اتکا بر استدلال‌های فقهی و منطقی، با روح قانون مدنی ایران نیز همسوست. به‌عنوان نمونه، در ماده ۲۵۸ قانون مدنی، اثر اجازه در عقد فضولی صرفاً نسبت به منافع عین معامله‌شده از زمان عقد پذیرفته شده و نسبت به سایر آثار، قهقرایی بودن اجازه مردود دانسته شده است. همچنین، در مواردی چون فسخ بیع خیاری، قانون‌گذار اثر فسخ را نسبت به آینده معتبر شمرده و تنها در خصوص منافع، استثنائاً قائل به اثر قهقرایی شده است. این موارد دلالت دارند بر این‌که اصل کلی در نظام حقوقی ایران، نفوذ عقد معلق از زمان تحقق معلق‌علیه است، مگر در مواردی خاص که قانون‌گذار یا عرف قضایی، اثر قهقرایی را

دوم، در صورتی که تعلیق در عقد معلق سابق، معطوف به منشأ عقد باشد و معلق‌علیه، به دلایل موجه، تحقق نیابد، امکان انحلال عقد سابق و تلقی آن به عنوان معلق‌علیه برای عقد لاحق، فراهم می‌گردد. در این وضعیت، عدم تحقق معلق‌علیه در عقد سابق، به منزله‌ی شرط فاسخ تلقی شده و موجب انحلال قهری آن می‌گردد. این انحلال، موجب ایجاد وضعیتی می‌شود که عقد سابق، قابلیت تلقی به عنوان معلق‌علیه برای عقد لاحق را پیدا می‌کند.

بنابراین، با توجه به تفکیک بین تعلیق در انشاء و تعلیق در منشأ، در تعیین آثار حقوقی عقد معلق سابق و عقد لاحق می‌توان گفت که تعلیق عقد لاحق به عدم تحقق معلق‌علیه در عقد پیشین در صورتی که نوع تعلیق در عقد معلق پیشین، تعلیق در انشاء بوده، بنابراین تعلیق صورت گرفته تعلیق به بطلان عقد بوده که با توجه به مباحث پیش‌گفته شده، چنین تعلیقی محکوم به بطلان می‌باشد. لیکن در صورتی که نوع تعلیق در عقد معلق پیشین، تعلیق در منشأ بوده، در این صورت می‌توان تعلیق صورت گرفته را واجد اثر حقوقی دانست.

در تحلیل زمان تأثیر تعلیق و نفوذ عقد معلق، با توجه به فقدان تصریح قانونی یا اجماع فقهی درباره امکان یا عدم امکان استصحاب اثر تعلیق، دو رویکرد نظری میان حقوق‌دانان قابل تشخیص است. نخست، رویکردی که تحقق معلق‌علیه را مؤثر در سرایت آثار عقد به زمان انشاء می‌داند. در چارچوب این دیدگاه، با تحقق شرط، عقد از حالت معلق خارج و از ابتدا واجد تمام آثار عقد منجز تلقی می‌گردد. این نگرش، از حیث مبنای نظری، با نظریه مشهور فقهی «کشف» در باب معاملات فضولی قرابت دارد، چه آن‌که در این نظریه نیز، اجازه مالک پس از وقوع عقد، دارای اثر قهقرایی تلقی شده و عقد را از زمان انشاء نافذ می‌گرداند. تکیه بر امکان فرض تقدم مسبب بر سبب در عالم اعتبار، پذیرش وجوب قضای نذر معلق به رغم وفات ناذر پیش از تحقق شرط و تلقی معلق‌علیه به عنوان «سبب تام» تحقق

به صراحت یا به طور ضمنی پذیرفته باشد (شرای و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۷-۱۸۱).

۴ نتیجه

تعلیق عقد بر عدم تحقق عقد پیشین، به رغم فقدان تصریح قانونی و خلأهای تقنینی موجود، از حیث تحلیلی واجد ظرفیت‌های قابل توجهی در نظام حقوقی ایران است؛ با این حال، بررسی فقهی و حقوقی این امکان، نشان از آن دارد که اعتبار چنین تعلیقی، منوط به احراز دقیق و همه‌جانبه شرایط اختصاصی معلق‌علیه است. مقاله حاضر، با واکاوی مفهومی تعلیق و تحلیل شرایط تحقق معلق‌علیه در منابع فقه امامیه و حقوق موضوعه، و با تمرکز بر فروض گوناگون زوال عقد پیشین اعم از فسخ، انفساخ، اقاله، بطلان، ابطال و عدم تحقق شرط تعلیقی، کوشیده است تصویری نظام‌مند از قابلیت یا عدم قابلیت هر یک از این فروض برای ایفای نقش به‌عنوان معلق‌علیه ارائه دهد. در این میان، تفکیک دقیق میان اراده یک‌جانبه متعهد و عوامل مستقل از اراده طرفین، به مثابه یک معیار بنیادین در ارزیابی صحت تعلیق، نقشی محوری ایفا می‌کند. بدین ترتیب، در مواردی که تحقق زوال عقد پیشین مستند به اراده شخصی متعاقدين باشد، تعلیق لاحق از منظر فقهی و حقوقی با اشکال مواجه خواهد بود. در مقابل، هرگاه عدم تحقق عقد پیشین ناشی از اسباب قهری، قضایی یا توافقی خارج از اراده یک‌جانبه باشد، تعلیق مبتنی بر آن، در پرتو شرایط مقرر، معتبر و نافذ خواهد بود. به علاوه، بازخوانی نظریه اثر زمانی زوال تعلیق، با تمرکز بر دو نگرش «کاشفیت» و «ناقلیت»، دلالت بر آن دارد که نظریه اخیر، یعنی تأثیر عقد معلق از زمان تحقق

معلق‌علیه، با مبانی علیت، تحلیل قصد مشترک طرفین و رویه غالب قانون‌گذار در حقوق ایران هم‌راسا تر بوده و در غیاب تصریح به خلاف، می‌بایست به عنوان اصل تفسیری پذیرفته شود. در مجموع، می‌توان گفت که تعلیق عقد به عدم تحقق عقد پیشین، صرف‌نظر از ابتدای آن بر یک امر عدمی، با موانع مطلق فقهی یا حقوقی مواجه نیست و در صورت انطباق با ارکان و قیود خاص معلق‌علیه، می‌تواند به عنوان شرطی مشروع و معتبر در ساختار عقد مورد استفاده قرار گیرد. با این حال، این اعتبار به نحو کلی و اطلاق‌ناپذیر نبوده، بلکه نیازمند بررسی موردی، تفکیک دقیق فروض، و ارزیابی تطبیقی نسبت به ماهیت حقوقی عقد پیشین و نحوه زوال آن است: در مواردی که تعلیق عقد لاحق ناظر به انفساخ، اقاله یا عدم تحقق شرط تعلیقی در عقد پیشین است، اصل بر این است که تعلیق مذکور با مانع مؤثری مواجه نبوده و قابلیت پذیرش دارد. در فرض فسخ عقد پیشین نیز، چنانچه این فسخ از سوی شخصی خارج از طرفین عقد معلق لاحق صورت گرفته باشد، تمسک به آن به‌عنوان معلق‌علیه بلا اشکال می‌نماید. اما در فرض بطلان عقد پیشین، از آنجا که عنصر «آتی بودن معلق‌علیه» مخدوش است، تعلیق عقد لاحق بر چنین امری به‌صورت قاعده قابل پذیرش نیست، مگر در موارد خاصی که تعلیق ناظر به اعلام بطلان توسط مرجع صلاحیت‌دار باشد و مورد معامله نیز مستحق‌للغیر درنیاید؛ که در این صورت، با لحاظ اقتضائات امر، می‌توان آن را معتبر تلقی نمود. در خصوص ابطال نیز، هرگاه عقد پیشین توسط یکی از طرفین عقد لاحق ابطال گردد، به سبب تعارض منافع و نبود بی‌طرفی لازم، امکان تلقی آن به‌عنوان معلق‌علیه منتفی خواهد بود.

منابع

- Al-'Amili, Zayn al-Din ibn 'Ali (1992), *Ma-salik al-Afham ila Tanqih Shara'i al-Islam*, Vol. 5, Qom: Islamic Knowledge Institute (in Arabic)
- Al-Ansari, Morteza (n.d.), *Makasib*, Vol. 7, Beirut: Mo'assasat Dar al-Kitab li-l-Tiba'ah wa-l-Nashr (in Arabic)
- Al-Ansari, Morteza (n.d.), *Makasib*, Vol. 3, Qom: Torath al-Shaykh al-A'zam (in Arabic)
- Al-Boroujerdi, Al-sheikh Morteza (n.d.), *Al-Mustanad fi Sharh al-Urwat al-Wuthqa*, Vol. 2, Beirut: Dar al-Mu'arrikh al-Arabi (in Arabic)
- Al-Gharawi al-Na'ini, Al-Mirza Muhammad Husayn (1992), *Kitab al-Makasib & al-Bay'*, Vol. 1, Qom: Islamic Publishing Institute (in Arabic)
- Al-Hilli, Fakhr al-Muhaqiqin (1967), *Izah al-Fawa'id fi Sharh Mushkilat al-Qawa'id*, Vol. 3, Qom, Esma'iliyan Publication (in Arabic)
- Al-Hilli, Jamal al-Din al-Hasan ibn Yusuf ibn Ali ibn Mutahhar (n.d.), *Tazkirat al-Fuqaha*, Vol. 1, Tehran: Al-Maktabat al-Razaviyah li-Ihya' al-Athar al-Ja'fariyyah (in Arabic)
- Al-Hossieni Al-Ameli, S.J. (n.d.), *Miftah al-Karamah fi Sharh Qawa'id al-'Alamah lil-Faqih*, Vol. 4, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi (in Arabic)
- Al-Kasani, Ala' al-Din (1985), *Bada'i' al-Sana'i' fi Tartib al-Shara'i'*, Vol. 3, Qaherah: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah (in Arabic)
- Al-Khu'i, Al-Sayyid Abu al-Qasim (1957), *Misbah al-Fiqahah*, Vol. 3, Najaf: Matba'at al-Adab (in Arabic)
- Al-Najafi al-Jawahiri, Al-Shaykh Muhammad Hasan (1943), *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam* Vol. 23, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi (in Arabic)
- Al-Ruhani, Al-Sayyid Muhammad Sadiq (1993), *Fiqh al-Sadiq*, Vol. 21, Qom: Dar al-Kitab Publishing House (in Arabic)
- Aliabadi, A. (2014), *The Suspended Contract in Civil Law and the Impact of Suspension in Circumstances of Validity of the Contract*. Journal of Studies in Islamic Law & Jurisprudence, 6(11), 191-210 (in Persian)
- Amini, Issa (2022), *Law of Contracts*, Tehran: Ganj e Danesh Publication (in Persian)
- Ansari pour, Mohammad ali; Sohani, Majid (2021), *The Concept of Voidable Contracts under English, French, Iranian and Islamic Law*, The journal of Comparative Studies on Islamic and Western Law, Volume 8, Issue 2, Serial Number 28, Pages 41-66 (in Persian)
- Asadi, Abazar; Hassan Pour, Elmira (2022), *suspension in Contract Provisions*, Tehran: Amjad Publication (in Persian)
- Azizpour, Hamid (2017), *Omission of Time in Suspended Contract*, Tehran:

- Nedaye KarAfarin Publications, First Edition (in Persian)
- Boroujerdi Abdoh, Mohammad (2018), Civil Law, Tehran: Majd Publication (in Persian)
- Chegeni, Mahdi; Siah Bidi Kermanshahi, Saeed (2021), A Jurisprudential and Legal Study of the Effect of Termination Compared to Previous Contracts, Civil Jurisprudence Doctrines, Volume 12, Issue 21, Serial Number 21, Pages 95-112 (in Persian)
- Dadmehr, A, Sokuti Nasim, R; bashiri, A (2021). A Review of Jurisprudential and Legal Fundamentals for Dissolution of Revocable Contracts in Iranian and Egyptian Laws with an Approach Based on Imam Khomeini's Views. Matin Research Journal, 23(90), 31-53 (in Persian)
- Esmaeil Abadi, Alireza (2013), A Study of the Legal Nature and Rulings of Iqala, Journal of Fiqh, Volume 10, 38-37 - Serial Number 38, Pages 319-249 (in Persian)
- Heidari, Serous; Tagaddosi, Abdollah (2016), Philosophic Explanation of Suspended Contract. Journal of Legal Studies, Volume 8, Issue 1 - Serial Number 1, Pages 29-56 (in Persian)
- Heyrani Nobari, Mohammad Ali (2022), Suspension in Contract, Tehran, Chatr Danesh Publications, First Edition (in Persian)
- Izadifard, Aliakbar; Abhari, Hamid, Hashemi, Javad (2011), The Effect of a Suspended Contract Before the Occurrence of the Event. Specialized Quarterly Journal of Islamic Jurisprudence and Principles of Islamic Law, 7 (24), 9 - 25 (in Persian)
- Jafari Langeroudi, Mohammad Jafar (2022), Encyclopedia of Civil and Commercial Law, Vol, 1, Tehran: Ganj e Danesh Publication (in Persian)
- Katouzian, Nasser (2019), General Rules of Contracts Volume 1: Concept, Conclusion and Validity of Contract, Tehran: Ganj Danesh Publications (in Persian)
- Katouzian, Nasser (2020), General Rules of Contracts Volume 2: Conclusion and Validity of Contract, Theory of Voidness and Non-Enforcement, Tehran: Ganj Danesh Publications (in Persian)
- Katouzian, Nasser (2021), Civil Law: General Theory of Obligations, Tenth Edition, Tehran: Mizan Law Foundation (in Persian)
- Khomeini, S.R. (2005), Tahrir al Vasileh (Persian Translation), Vol. 1, Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (in Persian)
- Masoumi Lari, Mohammad; Masoumi, Mohsen (2017), Suspended Contract from the Perspective of Iranian and French Law, Tehran: Shah Cheragh Publications, First Edition (in Persian)

- Mohaghegh Damad, Seyyed Mostafa (1985), Rules of Jurisprudence: Civil Section, Volume 2, Tehran: Islamic sciences Publications (in Persian)
- Mousavi Bojnourdi, S. M. (2003), A Fiqhi and Legal Study of Iqala. Pazhouheshnameh Matin, 5(20), 23-42 (in Persian)
- Nahani, Asadollah; Lotfiani, Siamak; Taherian, Sirvan (2018), Suspensive and Absolute Conditions, Tehran: Javidaneh Publications, First Edition (in Persian)
- Narimanpour, M.; Bahrami Khoshkar, M.; Esmaili, M. (2022), The Correction of a Void Contract in Jurisprudence and Law of Iran. Private Law Research, 11(40), 167-197 (in Persian)
- Pakbaz, Siamak (2022), Explanation of the French Civil Code with 2016 Amendments, Tehran: Mizan Legal Foundation (in Persian)
- Rahpeik, Siamak (2020), Analytical Civil Law 2; Course Notes for Master of Private Law, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran: Compiled by Sajjad Mohammadi Jozani (in Persian)
- Rahpeik, H., Shabani Kandesari, H., & Saatchi, A. (2023), The Evolution of the Nature of Iqala in Islamic and Iranian Law, with a Comparative Study in English and French Law. Journal of Judicial Law Perspectives, 20(70), 35-56 (in Persian)
- Shahidi, Mehdi (2017), Civil Law: Principles of Contracts and Obligations, Volume 2, Tehran: Majd Publications, Seventh Edition (in Persian)
- Shahidi, Mehdi (2018), "Civil Law: Termination of Obligations," Volume 5, Tehran: Majd Publications, Twelfth Edition (in Persian)
- Sharaei, E., yazdanian, A; Mahdavi, M. H. (2019), An Analytical Study of the Retroactive Effect of Ending the Suspension in the Imamiyah Jurisprudence, Law of Iran and French Law. Comparative Studies on Islamic and Western Law, 6(1), 169-198 (in Persian)
- Tabataba'i Hakim, Mohammad Saeed (2012), Tawzih al-Masa'il: Ibadat and Mu'amalat, Volume 1, First Edition, Qom: Mehr Thamen al-A'emeh (in Persian)
- Tavakoli, Mohammad Mehdi (2019), "Comprehensive Guide to Civil Law, Vol. 1, Tehran: Maktoub Akhar Publication (in Persian)
- Yazdanian, A. (2010), The Characteristics of the Event in Suspended Contract in Islamic Jurisprudence, Iranian and French Law. Jurisprudence the Essentials of the Islamic Law, 42(1) (in Persian)
- Zehni Tehrani, Seyyed Mohammad Javad (1990), Tashrih al-Mataleb, a Persian Commentary on Sheikh Ansari's Makasib, Volume 6, First Edition, Qom: Hazegh Publications (in Persian)